

MILOŠ KRČMÁŘ

POMNÍKY NEJEN V KAMENI

ABSTRACT

Monuments not only in stone

The Great War brought a new and significant phenomenon to the European space, which affected, on a mass scale, the public areas of all countries participating in the war conflict. It was a phenomenon of commemorating the fallen in the distance, fathers, husbands, and sons who died on the fronts or in captivity. Due to the situation, these victims could not be transported to their homelands and it was necessary to bury them in the places of death. However, their families and home communities were looking for a suitable reminder of their wasted lives. This was most often realized in the form of stone monuments located in important municipal places, or the area of municipal cemeteries. However, the turbulent political situation of the newly formed Czechoslovakia during the 20th century in some areas after the Second World War brought about the phenomenon of rewriting places of memory and removing monuments left here after to the German-speaking population was displaced. The area called Dubsko was one of the most affected areas in this regard. In spite of that it is possible to find remains of at least of some monuments or the current use of their torsos as reminders of younger events. A very specific commemoration of war events and victims has been preserved in several churches in Pavlovice, Deštná, and Bořejov. Commemorations realized in the form of stained glass window coverings for individual fallen soldiers or painted cenotaphs are unique ways of piety to war victims in the region. These overlooked realizations show other possibilities in the field of research for the fallen inhabitants of the Sudetenland and their fates during the war.

Keywords: Great War, war monument, stained glass, Cenotaph, Dubsko (area), grave

Pomníky nejen v kameni

Velká válka přinesla do evropského prostoru nový výrazný fenomén, který v masovém měřítku ovlivnil veřejný prostor všech zemí účastnicích se válečného konfliktu. Jednalo se o fenomén připomenutí padlých v dáli, otců, manželů, synů, kteří zemřeli na frontách či v zajetí. Tyto oběti nemohly být vzhledem k situaci transportovány do svých vlastí a byly pohřbívány v místech úmrtí. Jejich rodiny i domovské obce však hledaly vhodnou připomínku zmařených životů. Ta se nejčastěji realizovala v podobě kamenných pomníků umístěných na významných místech v obcích, případně v prostoru obecních hřbitovů. Překotná politická situace nově vzniklého Československa v průběhu 20. století však v některých oblastech po druhé světové válce přinesla fenomén přepisování míst paměti a odstraňování pomníků po odsunutém německy mluvícím obyvatelstvu. Region Dubska patřil v tomto k jedněm z nejvíce zasažených oblastí. Přesto lze najít pozůstatky, alespoň některých pomníků či využití jejich torz pro připomínky mladších událostí. Zcela specifické připomenutí válečných událostí a obětí války se dochovalo v několika kostelech v Pavlovicích, Deštné a Bořejově. Připomínka realizovaná formou vitrážových okenních výplní na jednotlivé padlé nebo malovaný kenotaf jsou v regionu ojedinělými způsoby piety k válečným obětem. Tyto přehlížené realizace ukazují další možnosti v oblasti bádání po padlých obyvatelích z území Sudet a jejich osudech v době války.

Klíčová slova: Velká válka, válečný pomník, vitráže, kenotaf, Dubsko, hroby

Léta 1914 až 1918 přinesla do Evropy dosud nevidaný válečný konflikt, který výrazně proměnil politické uspořádání evropského prostoru. Zánik Rakousko-uherské monarchie a vznik nástupnických států, dvojí změna politického uspořádání v Rusku vrcholící vznikem Sovětského svazu i zánik Německého císařství, to byly nejzásadnější dopady do uspořádání především střední a východní Evropy, které ovlivnily evropskou politiku pro celé dvacáté století. Pro obyvatele českých zemí, zvyklé na tradiční uspořádání uvnitř habsburské monarchie, přináší vznik nástupnického Československa s dominantním politickým vlivem Čechů a Slováků zcela novou situaci, s kterou se všechny národnostní složky nebyly schopny vyrovnat po celé meziválečné období.

Nastupující stát a jeho obyvatelé neměli před sebou pouze nové výzvy k uspořádání nově vznikajícího mnohonárodnostního státního útvaru, ale především v prvních letech se museli vyrovnávat s následky válečných útrap, které se projevovaly úbytkem především mužské populace, péčí o vdovy, sirotky a válečné poškozence či související pandemií španělské

chřipky, která měla výrazný dopad na evropskou společnost oslabenou několikaletými válečnými útrapami. Nedílnou součástí vyrovnání se s válkou a jejími oběťmi bylo i uctění památky padlých, zemřelých a zmizelých na válečných bojištích, v lazaretech či zajateckých táborech, které nebylo možno pochovat v jejich vlasti.

OBĚTI V DÁLI

Velká válka se stala přelomovým konfliktem nejen v oblasti masivního využívání nových zbraní a technik, ale především v počtu obětí na vzdálených bojištích či v zajateckých táborech bez možnosti jejich transportu do domovských obcí. Strany válečného konfliktu nebyly připraveny na dlouhotrvající boje na několika frontách, na vysoké ztráty i obrovské množství vojáků v zajetí. Válečnými náklady vyčerpané ekonomiky evropských států měly na svých bedrech desetitisíce zajatců, kteří byli často nuceni po několik let žít v nevyhovujících

podmínkách zajateckých táborů. Za nejhorší asi lze považovat situaci v zajateckých táborech na území Ruska, které se nacházely pro středoevropského obyvatele v klimaticky atypických podmínkách. Právě ruské zajatecké tábory se stávaly provizorním domovem vojáků rakousko-uherské armády zajatých především v bojích na haličské frontě, zejména pak obyvatel pocházejících z českých zemí. Jejich situaci v zajetí popisuje Jitka Zabloudivová ve své publikaci *V ruském zajetí*.¹

Počty padlých pocházejících z českých zemí bez ohledu na jejich národnost nebyly samostatně sledovány. Tato čísla se snaží historikové a statistici rekonstruovat na základě sčítání obyvatelstva z let 1910 a 1921, tzn. nejbližších sčítání obyvatel před a po válečném konfliktu. Na základě těchto čísel reálné odhady pracují s počty 140 až 160 tisíci padlými a trvale nezvěštnými.² V těchto číslech je zahrnuto i cca 5500 padlých legionářů. Někdy jsou uvedeny i počty kolem 300 tisíc osob, ale tyto počty lze považovat za přehnané.

Zprávy o padlých rodinných příslušnících přinášely potřebu důstojného uctění jejich památky ze strany rodin, domovských obcí i státu. Padlí vojáci byli pohřbíváni na vojenských hřbitovech přímo v místech bojů, v místech vojenských lazaretů nebo na hřbitovech při zajateckých táborech. Problematikou pohřbívání na frontových a lazaretních hřbitovech zřízených rakousko-uherskou armádou se zaměřením na oblast dnešního severovýchodního Slovenska se zabývá ve své monografii pracovník slovenského Pamiatkového úradu Anton Liška.³ Následně docházelo i ke zřízení monumentálních hřbitovních realizací, které nahrazovaly provizorní hřbitovy, z nichž nejnámější je soubor tzv. Jurkovičových hřbitovů pojmenovaných podle architekta Dušana Jurkoviče v oblasti Haliče, dnes na území Polska.

Kromě pohřbívání padlých vojáků v místech bojů a v zajateckých táborech na území Rakousko-Uherska⁴ musely státní orgány řešit uctívání památky padlých v domovských obcích. V červnu 1915 přichází c. k. ministerstvo vnitra s výnosem, kterým doporučilo zvětšit jména zemřelých vojáků na pomnících, pamětních kamenech a deskách. V srpnu téhož roku dostali úkol úředníci politických okresů, aby výstavbu pomníků podporovali.⁵

V září 1915 byl v Bílovicích nad Svitavou nedaleko Brna odhalen zřejmě první pomník padlým ve velké válce. Jeho autorem byl bílovický výtvarník Bohuslav Tepera a realizaci provedla firma Karla Kučery z Obřan. Jednalo se o pomník,

který byl původně určen k uctění pětistého výročí upálení Mistra Jana Husa, ale okolnosti přiměly realizátory z řad místního Sokola a spisovatele Rudolfa Těsnohlídka přeměnit jej na pomník válečným obětem.⁶ Od roku 1917 byl připravován dle návrhu Josefa Vály a Josefa Fojtíka v areálu pražské Všeobecné fakultní nemocnice pomník padlým zdravotníkům, který byl realizován v roce 1918.⁷

V roce 1915 vzniká další aktivita, a to ze strany c. k. společnosti rakouského Stříbrného kříže pro péči pro vracející se záložníky. V rámci této iniciativy měly být v domovských kostelech padlých vojáků v cizině umístovány pamětní desky. Tato aktivita však neměla silný ohlas, a to také z důvodu, že se ukazovalo jako velmi problematické umístování většího počtu těchto desek v kontextu historických památek a jejich vnitřní výzdoby.

DUBSKO A JEHO SPRÁVNÍ VÝVOJ

Soudní okres Dubá byl jedním ze dvou soudních okresů spadajících pod hejtmanství Dubá, druhý soudní okres měl sídlo ve Štětí. Toto uspořádání vycházelo z císařského rozhodnutí ze 4. srpna 1849, kdy se Česká Lípa stala krajským městem a součástí nově zřízeného kraje se stalo deset politických okresů včetně okresu Dubá. Toto správní uspořádání však trvalo pouze do roku 1855, kdy byl Českolipský kraj zrušen a jeho okresy rozděleny mezi Litoměřický a Mladoboleslavský kraj. Dubsko se stalo součástí kraje Mladoboleslavského, kdežto Štětí kraje Litoměřického. Krajské úřady však byly v roce 1862 zrušeny a po rakousko-uherském vyrovnání v roce 1867 dochází k nové úpravě politické správy v rakouských zemích, která byla provedena zákonem č. 44/68 z 19. května 1868.⁸ Následovaly další zákonné úpravy, kterými byla zřízena nová organizace okresních hejtmanství. Politické okresy v čele s hejtmanem byly tvořeny dvěma až čtyřmi okresy soudními. V rámci těchto reorganizací dochází k obnovení politického okresu Dubá se dvěma soudními okresy: Dubá a Štětí. Toto uspořádání přetrvávalo až do zániku Rakousko-Uherska a pokračovalo i v samostatném Československu.

Součástí soudního okresu Dubá byly i obce, které jsou předmětem této studie. Jedná se o obec Pavlovice s místními osadami Popelov a Šváby, obec Ždírec s místními osadami Bořejov a Ždírečský Důl a obec Deštná.⁹ Ve všech případech v obcích převažovalo německy mluvící obyvatelstvo. Obce regionu byly po roce 1945 zasaženy masivním vystěhováním těchto obyvatel a znovu osídleny nově příchozími novoosídlenci převážně české národnosti. Tato skutečnost znesnadňuje práci s archivními prameny, protože pro určitá období meziválečná, ale i těsně po skončení druhé světové války absenují písemné prameny v archivních fondech jednotlivých

¹ Jitka ZABLOUĐILOVÁ, *V ruském zajetí: organizace zajatých Čechů a Slováků v Rusku (1914–1918)*, Praha 2018.

² Ludmila FIALOVÁ, *První světová válka a obyvatelstvo českých zemí*, *Historická sociologie / Historical Sociology*, 2/2014, 2014, s. 115–125.

³ Anton LIŠKA, *Frontové a lazaretné vojnové cintoríny z prvej svetovej vojny na území severovýchodného Slovenska – pamiatky histórie*, Bratislava 2022.

⁴ Např. při zajateckých táborech Milovice, Liberec, Jablonné v Podještědí.

⁵ Roman LAVIČKA et al., *Pomníky Velké války na jihu Čech*, České Budějovice 2018, s. 13–23.

⁶ Jiří BALSÝ et al, *Pomníky Velké války*, Praha 2018, s. 8–9.

⁷ J. BALSÝ, *Pomníky Velké války*, s. 43.

⁸ Miroslav SOVADINA, *Správní vývoj Českolipska*, Česká Lípa 1998, s. 58.

⁹ Miroslav SOVADINA, *Správní vývoj Českolipska*, s. 69.

obcí. Navíc v dalších desetiletích docházelo ke správním změnám, kdy původně samostatné obce se staly součástí jiných obcí, Pavlovice i s místními osadami byly přidruženy k Jestřebí, Deštná k Dubé, pouze Ždírec s osadami si zachoval samostatnost.

ZMIZELÁ HISTORIE

Dnes od konce válečného konfliktu uplynulo již více než století. Absenci nekompletních archivních pramenů tak doplňuje absence žijících pamětníků, a to nejen přeživších účastníků velké války, ale i jejich rodinných příslušníků či přímých potomků, kteří události spojené s válečným konfliktem a jeho následky znali z ústního podání. Kromě archivních pramenů jsme při bádání po obětech války a jejich připomínce odkázáni i na prameny hmotné. I zde však pro oblast Dubska narážíme na jejich absenci či torzální dochování. Poškozené, přestavěné či zcela odstraněné pomníky z veřejných prostranství, zrušené hřbitovy se zničenými pohřebními místy, poškozené, poničené či rozkradené vybavení sakrálních prostor v jednotlivých obcích. Pouze kombinace hledání v archivních fondech, a to v Čechách i zahraničí, veřejně přístupných databázích padlých a dokumentace hmotných památek může přinést představu o počtech a jménech padlých v jednotlivých obcích a způsobu uctění jejich památky. V oblasti Sudet, do které oblast Dubska spadá, docházelo často po druhé světové válce k odstraňování veškeré připomínky na vysídlené obyvatelstvo, a to včetně pietních míst. Nejen tento region, ale i další oblasti dnešního okresu Česká Lípa ukazují, jak lze přepisovat místní historii, místa paměti překrývat novou vrstvou s odkazem na padlé rudoarmějce (Jestřebí) či připomínkou vzniku Československé republiky (Pavlovice) nebo tuto paměť odstraněním pomníku zcela eliminovat, což je případ Dubé (**obr. 1**) nebo Zakšína.

Pro vyhledání údajů o padlých ve velké válce je dnes zpřístupněno několik centrálních archivních fondů. Digitální studovna Ministerstva obrany České republiky zpřístupňuje v elektronické podobě vojenské úmrtní matriky a také zastřešující sbírku Válečné ztráty rakousko-uherské armády 1914–1918. Na základě kooperace několika paměťových institucí na území bývalého Rakouska-Uherska vznikl vyhledávač pro seznamy obětí rakousko-uherské i německé armády, který je volně dostupný.¹⁰ Tento vyhledávač umožňuje vyhledávat v 16 kategoriích. Badatel tak může filtrovat např. podle příjmení, místní příslušnosti, okresů, ale i vojenských hodností.

Dokumentace vlastních pomníků padlých ve velké válce proběhla úředně pouze v roce 1926 na základě výnosu ministerstva vnitra č. 85363/1925 ze dne 30. prosince 1925. V průběhu roku 1926 tak příslušníci četnických stanic prováděli soupis pomníků na území obcí. Četníci do formuláře zaznamenávali dvanáct sledovaných jevů a současně přikládali fotografii,

1) Nedochovaný pomník padlým ve Velké válce v Dubé. Zdroj: VÚA–VHA Praha, f. Soupis válečných pomníků.

případně kresbu pomníku. Fond z této dokumentační akce se nachází ve Vojenském historickém ústavu. Další podobná akce v následujících desetiletích neprobíhala, což činí tento fond pro poznání všech pomníků obětím velké války neúplný, protože pomníky vznikaly i po roce 1926, o čemž svědčí například realizace pomníku v Jilemnici až v roce 1938.¹¹ V současné době existuje databáze Ministerstva obrany, která eviduje veškeré válečné hroby na území České republiky.

PADLÍ Z PAVLOVIC

Pavlovice, dnes okres Česká Lípa, kraj Liberecký, jsou součástí obce Jestřebí. Obec se nachází jižně od Jestřebí a součástí Pavlovic byly i osady Popelov a Šváby. Dominantou Pavlovic je raně barokní kostel Nanebevzetí Panny Marie vybudovaný za patronátu Jana Viléma hraběte z Kounic v letech 1697–1699. V sousedství kostela se nachází prostranství, na kterém je umístěn nepřilíh výrazný pomník tvořený třemi přístupovými stupni, na kterých je druhotně umístěn nízký fundament s mramorovou deskou, která je opatřena nápisem NA PAMĚŤ VZNIKU ČESKOSLOVENSKÉ REPUBLIKY KU 32. VÝROČÍ VĚNUJE Č.S.M. PAVLOVICE. Málokdo by v tomto podivném památníku

¹⁰ Verlustlisten Österreich-Ungarns 1914–1919. *Verein für Computergenealogie*. [online] Dostupné z <http://des.genealogy.net/ou1wk/search>.

¹¹ J. Balský, *Pomníky Velké války*, s. 26–27.

tvoreném třemi nesourodými částmi hledal původní pomník padlým z velké války. Jak dokládá fotografie přiložená v roce 1926 vrchním strážmistrem Jeřábkem k protokolu o soupisu válečných hrobů, jednalo se o mohutný hranolový pomník na čelní straně opatřený deskou se jmény místních válečných obětí (**obr. 2**). Nad deskou se nacházel nápis DEN HELDEN. V horní části byl pomník završen nízkou hlavicí s profilovanou výzdobou, které dominoval válečný kříž v centru čelní strany. Nápisová deska čítala celkem 28 jmen. Jména byla rozdělena podle místní příslušnosti Pavlovice (Pablowitz), Popelov (Popeln), Quies¹² a Šváby (Schwaben). U každé místní části byla jména ještě strukturována do skupin gefallen (padlý), vermisst (zmišely) a gestorben (zemřelý). Každý řádek byl uváděn ve struktuře hodnost, příjmení, jméno, pluk, rok, místo smrti (ve dvou případech tento údaj chyběl). Vzhledem k tomu, že u obětí bylo uváděno místo úmrtí a rozlišovalo se mezi padlými a zemřelými, tak se jako místo úmrtí objevuje ve dvou případech heimat a v jednom případě Böhmen. Na pomnících se uváděla i jména zemřelých doma nebo v lazaretech, kteří zemřeli na válečná zranění, ale častěji jsou doložena úmrtí na infekční nemoci. Vojáci z Pavlovic a místních osad byli nejčastěji příslušníci pěšího pluku č. 94 (I.R. 94), který byl převážně složen ze sudetských Němců a jeho pluky sídlily v Liberci a Turnově. Menší počet zemřelých připadal na boje na italské frontě, většina zemřela na srbské frontě či v ruském zajetí. Kajetán Raute, příslušník pěšího pluku č. 94, zemřel na Sibiři až v roce 1920.

Pavlovický pomník byl pořízen nákladem 9.500,- Kč a realizovala jej firma Hoffmann z České Lípy.¹³ Přesná datace pořízení pomníku není v dostupných pramenech uvedena, ale vzhledem k uvedení zemřelého Kajetána Raute a evidování v soupisu četnické stanice, vznikl pomník mezi lety 1921 až 1926. Odstup realizace pomníků od konce války umožňoval přesné zpracování seznamu padlých, což zabraňovalo tomu, aby se opakovala situace z nedalekého Zakšína (Sakschen), kde bylo na pomníku uvedeno jméno Antona Zimaka, údajně zmišeleného v roce 1918 v Rusku. Anton Zimak se však v průběhu dvacátých let vrátil do rodné obce i se svojí ruskou manželkou.¹⁴

Při současné návštěvě obce však návštěvník hledá pomník marně, památka padlých, zmišelených a zemřelých byla nahrazena novou pamětí. Ne všechny oběti velké války však byly z paměti obce zcela vymazány. Ve zmiňovaném kostele Nanebevzetí Panny Marie, který byl v 90. letech 20. století silně poznamenán zločinnou činností a většina jeho vybavení byla zničena či odcizena, se nachází pětice vitrážových okenních výplní, z nichž tři připomínají padlé obyvatele Pavlovic

¹² Dnes zaniklý dvůr náležející k Pavlovicím. Český název není doložen.

¹³ VÚA-VHA Praha, f. Soupis válečných pomníků, nezpracovaná sbírka, Dubsko, Pavlovice.

¹⁴ Zakšín (deutsch Sakschen), Stadt Dubá, Kreis Ceska Lipa, Tschechien. Denkmalprojekt.org [online]. [cit. 2023-04-18]. Dostupné z: http://www.denkmalprojekt.org/2013/zaksin_stadt-duba_kreis-ceska-lipa_wk1_cz.html.

2) Nedochovaný pomník padlým ve Velké válce v Pavlovicích. Zdroj: VÚA-VHA Praha, f. Soupis válečných pomníků.

a Popelova. Bohužel se nedochovaly vitrážové výplně na severní stěně lodi kostela, kde se nacházely další tři vitráže, z nichž jedna byla s největší pravděpodobností věnována dalšímu z padlých místních občanů. Pokud se blíže podíváme na dochované vitráže, jedná se o trojici výplní s figurálními motivy a dvě se symboly evangelistů. Vitrážové výplně jsou dílem firmy Tiroler Glasmalerei Innsbruck. Autorství dokládá signatura na jedné z vitráží a archivní materiály z firemního archivu uloženého v Innsbrucku. Součástí dochovaných archivních materiálů ve firemním archivu je kromě trojice skic i náčrtek s rozložením jednotlivých výplní v lodi a presbyterium kostela. Z něj vyplývá, že v lodi vždy v prvním a třetím okenním otvoru byly umístěny vitráže se symboly evangelistů, v náčrtu označeny jako Ornamental, ve střední ose proti sobě dvojice figurálních vitráží s popisem Christus mit Krieger v jižní stěně a Muttergottes mit Krieger v severní stěně. V presbyteriu pak další dvě figurální vitráže v náčrtu označeny jako Madonna a st. Josef. Z pohledu badatele věnujícího se problematice velké války jsou nejdůležitější dedikační nápisy ve spodní části trojice dochovaných vitrážových výplní a celková výtvarná kompozice vitráže v lodi. Všechny vitráže jsou značně poškozeny, ale i přesto se dají alespoň částečně přečíst

či rekonstruovat nápisy v jejich dolních částech, které jsou věnovány padlým ve velké válce. Bohužel žádný z nápisů není zaznamenán v písemných pramenech innsbrucké firmy, ve skicách se nachází pouze prosté widmung (věnování).

Dvojice vitráží v presbyteriu znázorňuje sv. Josefa a Madonnu. Sv. Josef je znázorněn v podživotní velikosti stojící na travnatém palouku s lilií v levé ruce, jeho pravá ruka je položena na prsa. Postava je orámována akanty a drobným florálním motivem. V dolní části se nachází silně poškozený německý nápis ve čtyřech řádcích. Ten byl umístěn do dvou skleněných polí, z nichž pravé zcela chybí. Na poškozeném levém poli se nachází text: Zur Erinn... // auf dem Felde der ...// Josef Lindner ... // Gewid. v. seiner ... Asi nejdůležitější část nápisu se nachází na třetím řádku, kde je zachyceno jméno Josef Lindner. Stejně jméno je zachyceno i na fotografii zničeného pomníku. O Josefu Lindnerovi víme, že byl rodákem z Doks, což zaznamenává i digitalizovaný soupis válečných ztrát, který v kolonce Heimort uvádí Hirschberg. Byl příslušníkem zeměbraneckého pěšího pluku č. 10, který měl sídlo v Mladé Boleslavi a jako součást IX. armádního sboru byl určený pro haličskou frontu. V seznamu ztrát je Josef Lindner veden k 15. prosinci 1915 jako zajatý.¹⁵ Na pomníku mezi zemřelými z Popelova je u jeho jména uveden rok 1916 a lokace Sibirien, z toho lze odvodit, že zemřel v zajetí, nikoli na bojišti, jak uvádí text v druhém řádku vitráže. Kdo byl osobou uvedenou v posledním řádku textu, která vitráž zemřelému věnovala, zatím říct přesně nedokážeme, lze předpokládat, že se jednalo o někoho z nejbližších rodinných příslušníků. Druhá vitráž v presbyteriu s postavou Madonny je po výtvarné stránce řešena jako její pandán. Světice je znázorněna jako stojící na zeleném palouku v modrém rouchu se sepjatýma rukama na prsou. V dolní části se opět ve dvou polích nachází čtyřřádkový nápis, který je však dochován v širší míře než na vitráži předchozí. Přepis dochovaných částí německého textu je následující: Zur Erinnerung ... plötzlich gestorbenen // Albin Dornaus aus Popeln ... // Gewidmet von seiner M... // und Geschwist... I v tomto případě se nám dochovalo celé jméno osoby, na jejíž památku byla vitráž osazena. Albin Dornaus uváděný na vitráži jako z Popelova je na pomníku uveden pod dvorem Quies, který byl součástí pavlovické obce. Dornaus, jak uvádí nápis na vitráži, zemřel náhle a při pohledu na fotografii pomníku, kde je uvedeno heimat, můžeme zjistit, že pravděpodobně doma nebo poblíž domova v nějakém vojenském zdravotnickém zařízení. Albin Dornaus, příslušník pěšího pluku č. 94 (I.R.94), jak vyplývá ze Seznamu ztrát rakousko-uherské armády, byl dvakrát raněn. Poprvé dle záznamu v roce 1914 a podruhé na sklonku roku 1915. Údaj na pomníku uvádí rok úmrtí 1916. Zda zemřel přímo v důsledku zranění nebo jako mnoho dalších po návratu v lazaretech či nemocnicích na nemoci, které provázely válkou oslabenou společnost, jasné není. Z posledních řádků nápisu lze domýšlet, že

¹⁵ V soupisu uvedena zkratka kriegsgef., která byla používána pro kriegsgefangenen, tedy zajat.

3) Vitráž *Christus mit Krieger*, kostel Nanebevzetí Panny Marie, Pavlovice. Foto: M. Krčmář.

donátory vitráže byla jeho matka, na což odkazuje poškozené slovní spojení seiner M., a blíže nespecifikovaní sourozenci. Tato dvojice vitráží je zachycena na jednom z okének pohlednice, na kterém je zachycen interiér pavlovického kostela v meziválečném období.

Z druhé dvojice vitráží, které byly umístěny v lodi kostela a které byly věnovány padlým ve velké válce, se nám jedna dochovala in situ a motiv druhé známe z dochované skici prováděcí firmy. Dochovaná výplň znázorňuje Krista stojícího na oblaku (**obr. 3**), který se sklání nad postavou umírajícího vojáka ležícího na rozkvetlém palouku. Prostovlasý voják v jednoduchém vojenském oděvu s opaskem a pravou rukou na srdci vzhlíží ke Kristu s očekáváním nanebevstoupení. Dedičáční nápis se dochoval s drobnými poškozeními prakticky v kompletním znění: Zur Erinnerung an den auf dem Felde der Ehre gefallenen // Albin Körprich aus Pablowitz No 18. Gewidmet // von seine Vater Wenz... Körprich. Albin Körprich byl příslušníkem zeměbraneckého pěšího pluku č. 10 stejně jako Josef Lindner. Patřil k prvním padlým z pavlovických vojáků. Již v říjnu 1914 je uváděn jako raněný a v listopadu jako mrtvý (tot). Na pomníku padlých byl uveden na prvním místě. Vitráž s dedičáčním nápisem nechal opatřit jeho otec Wenzel. Na vitráži se sice dochovala pouze první část jména Wenz., ale stejně jako další údaje o Albinu Körprichovi, tak i jméno otce najdeme ve vojenských soupisech, které jsou dochovány v archivním

4) Skica vitráže Muttergottes mit Krieger pro kostel Nanebevzetí Panny Marie v Pavlovicích.
Zdroj: archiv firmy Tiroler Glasmalerei Innsbruck.

fondu obce Pavlovice.¹⁶ Ze seznamu pořízeného v roce 1911 se dozvídáme, že Albin Körprich se narodil 23. března 1890 a žil v domě číslo 18, což dokládá i nápis na vitráži.

Pandánová vitráž v severní stěně lodi se nedochovala ani v torzu. Též není známá žádná fotodokumentace, která by dokládala její podobu. Je dochována pouze skica zhotovitele, která zachycuje na oblaku sedící Pannu Marii v bohatém rouchu držící na klíně malého Ježíše (**obr. 4**). Ten klade na hlavu klečícího vojáka věnec či svatozář. Vojákovi oblečenému do dlouhého přepásaného kabátu leží u nohou zbraň a vojenská čapka. Komu byla věnována poslední vitráž, není jasné. Archivní prameny obce, farnosti ani zhotovitele žádné informace nepřinášejí. Znamou informací však je finanční náklad na pořízení vitrážových výplní. Vitráže v presbyteriu stály

po 520 korunách a vitráže v lodi kostela po 1.080 korunách. K těmto nákladům bylo třeba připočítat i náklady na dopravu a osazení vitráží do okenních otvorů. Dle zápisů zhotovitele, které odkazují na korespondenci s pavlovickým farářem Diebelsem (v dalších archivních pramenech nedochovanou), probíhaly aktivity ve věci výroby a osazení vitrážových okenních výplní v letech 1917 až 1921. Při objednávání výplní 26. prosince 1917, tedy ještě v průběhu války, jsou již označovány jako Krieger-Gedenkfenster.¹⁷

Průzkum vitrážových oken v regionu Dubska nepřinesl další poznání ve věci realizace vitrážových výplní, které by byly připomenutím padlých ve velké válce. Motivy využití v lodi kostela s postavami vojáků jsou v širším regionu zcela ojedinělé. Jedinou výjimku tvoří dvojice vitrážových výplní v presbyteriu kostela sv. Václava v Deštné. Filiální kostel sv. Václava

¹⁶ SOKA Česká Lípa, f. Archiv obce Pavlovice, inv. č. 20, Seznamy záložních vojáků.

¹⁷ Archiv firmy Tiroler Glasmalerei Innsbruck, Bestellbuch, s. 145.

5) Vitráž se sv. Václavem, kostel sv. Václava, Deštná.
Foto: M. Krčmář.

má již středověké založení, ale výrazně byl přestavěn ve třetí čtvrtině 18. století. V první polovině 20. století byly okenní výplně kostela osazeny vitrážemi. Dvojice vitráží v presbytáři s postavami sv. Václava (**obr. 5**) a sv. Cecílie je opatřena v dolní části shodným dedikačním nápisem: Errichtet im Welt-kriege 1914–1917 // v. Familie Wenzel Steinitz aus Tötschen. Jak je z nápisu patrné, vztahuje se k rodině Wenzla Steinitze, který byl v Deštné mlynářem, a je doloženo, že žil v čísle 18 a zemřel v roce 1923. Soupisy ztrát nevidují nikoho příjmení Steinitz, kdo by byl mezi padlými, zemřelými, zajatými či zraněnými a pocházel z Deštné. Na rozdíl od Pavlovic nejsou v archívech

dostupné seznamy záložních vojáků a neaktivních příslušníků zeměbrany, není proto možné rekonstruovat případné zapojení příslušníků rodiny Steinitz do velké války. Je však možné předpokládat, že se někdo z rodiny války účastnil a válečné útrapy přežil a vitráže v místním kostele jsou poděkováním rodinným patronům za jeho ochranu.

EMIL HACKEL Z BOŘEJOVA

Samostatnou kapitolou v regionu je připomínka Emila Hackela narozeného 1. května 1893, který pocházel ze Ždírcce

6) Pohřební místo rodiny Hackel u kostela sv. Jakuba Většího, Bořejov. Foto: M. Krčmář.

(Siertsch) v tehdejší okrese Dubá, dnes okres Česká Lípa. O osudech Emila Hackela víme velmi málo. Byl příslušníkem zeměbranceckého pěšího pluku č. 37, který měl v roce 1914 sídlo v Gruzi (italsky Gravose),¹⁸ v té době samostatným sídlem, dnes součástí chorvatského Dubrovniku. Skutečnost, kdy byl jediným ždíreckým obyvatelem náležejícím k tomuto vojenskému útvaru tvořeným převážně etnickými Chorvaty, zavdává domněnku, že Hackel v době vyhlášení války ve své domovské obci nežil. Hackel působil v telefonním oddíle, takže by dnes byl označován za spojaře. Po Emilu Hackelovi je složité i pátrání v úředních dokumentech rakousko-uherské armády, protože je ve všech soupisech mylně uváděno příjmení ve tvaru Hackl. Emil Hackel zemřel v období mezi 21. a 30. listopadem 1915, tento časový rozptyl uvádí soupis ztrát vydaný dne 7. ledna 1916.¹⁹

Památka Emila Hackela je velmi specificky připomínána v areálu kostela sv. Jakuba Staršího v Bořejově. V obci Ždírec, k níž Bořejov náleží, se nenachází kostel. Ten je společně se hřbitovem od středověku umístěn v Bořejově. Na zrušeném hřbitově přímo u kostela se při severovýchodní stěně

kostela mezi presbyteriem a sakristií nacházelo pohřební místo rodiny Hackel (**obr. 6**). Dnes jej připomíná pouze kamenná deska vložená pod okno sakristie s jednoduchým nápisem FAMILIE HACKEL, stopy po dalších deskách jsou již pouze v otiscích na fasádě. Výjimkou je černá deska, kenotaf, umístěná ve stěně presbyteria, vsazená do profilovaného pole z dubového listoví, která připomíná právě Emila Hackela (**obr. 7**). Deska je dochována v dobrém stavu, pouze v dolní části je prázdný oválný rámeček, ve kterém v minulosti byla pravděpodobně umístěna fotografie. Na desce se nachází nápis: Unserm lieben unvergesslichen Sohn // Emil Hackel // Wirtschaftsbesitzerssohn aus Siertsch N° 32 // Infanterist im k. k. Lir. 37 11. Feldkomp. Telephonabteilung. // Besitzer der bronzenen Tapferkeitsmedaille // geb. 1. Mai 1893, gefallen im Kampfe fürs Vaterland // am 22. November 19 auf Oslavija südw. Görz // Die fremde Erde sei ihm leicht. // Zu dauerndem Gedächtnis seines Heldentodes gewidmet. Kenotaf tak doplňuje některé informace o Emilu Hackelovi, a to především o čísle domu rodiny Hackel ve Ždírci a také to, že otec byl majitel firmy, což vysvětluje i významné postavení rodiny na bořejovském hřbitově. Oproti údajům v oficiálních dokumentech rakousko-uherské armády kenotaf obsahuje přesné datum úmrtí Emila Hackela. Dnes již těžko zjistíme, zda se rodině podařilo vypátrat, kdy přesně jejich syn na bojišti u Oslavije, nedaleko dnešní Gorice, padl, nebo pouze pro

¹⁸ Zeměbrancecký pěší pluk č. 37. Valka.cz [online]. [cit. 2023-04-18]. Dostupné z: <https://www.valka.cz/Zemebrancecky-pesi-pluk-c-37-t48421>.

¹⁹ Verlustlisten Österreich-Ungarn 1. WK, page 351_19: Hackl Emil (Mannschaft). Genealogy.net [online]. [cit. 2023-04-18]. Dostupné z: <http://des.genealogy.net/search/show/17340587>.

7) Kenotaf Emila Hackela, kostel sv. Jakuba Většího, Bořejov.
Foto: M. Krčmář.

potřeby nápisu na kenotafu bylo použito datum, které zapadalo do časového úseku uváděného oficiálními místy.

Umístění kenotafu na bořejovském hřbitově by nebylo zvláštní připomínkou na padlého vojáka ve velké válce. Dle informací existovalo v regionu několik dalších, které se však do dnešní doby nedochovaly. Zvláštností je však umístění dalšího, tentokrát malovaného, kenotafu na vítězném oblouku v interiéru kostela (**obr. 8**). Zde se nachází malba s výjevem jednoduchého hrobu s křížem a trnovou korunou. Na hrobu se nachází puška s vojenskou čapkou a v pozadí silueta zřejmě bořejovského kostela. V horní části skupina tří vojáků. Jeden z nich jdoucí na zteč, druhý stojící, držící se rukou za prsa, zřejmě po zásahu a třetí raněný na zemi. Pod výjevem se nachází nápis: Zum Andenken // an der für das Vaterland // am 22. November 1915 bei Görz gefallenen // Emil Hackel aus Siertsch N°32 // L.I.R.37. Besitzer der Tapferkeitsmedaille // ließen seine tieftrauernden Eltern // die Pfarrkirche ausmalen J.1916. Nad malbou se nachází v oválném rámečku portrétní fotografie Emila Hackela ve vojenské uniformě.

Proč vznikly v Bořejově pro jednoho zemřelého vojáka dva kenotafy není jasné. V kostele se jedná o jedinou malovanou připomínku, i když Emil Hackel nebyl jediným padlým ze Ždírci, Bořejova a Ždíreckého Dolu. Je možné, že malovaný kenotaf v interiéru kostela je ojedinělým výsledkem snahy c. k. společnosti rakouského Stříbrného kříže pro péči pro vracející se záložníky, která v roce 1915 přišla se zmiňovanou iniciativou umístění pamětních desek v interiéru domovských kostelů, naopak kenotaf v prostoru hrobového místa rodiny Hackel měl být ryze soukromou rodinnou připomínkou na syna, který sice nemohl být pohřben se svými předky ve společném hrobě, ale mohl být pro rodiče i další členy rodinám připomínán v rámci rodinné piety.

8) Malovaný kenotaf Emila Hackela, kostel sv. Jakuba Většího, Bořejov. Foto: M. Krčmář.

Dvojitá připomínka Emila Hackela je jedinou dochovanou pamětí na padlého ve velké válce ze Ždírci a blízkého okolí. Pomník padlým, dílo sochaře Hoffmanna z České Lípy, který byl ve Ždírci slavnostně odhalen 22. června 1924 v sousedství místní obecné školy, dnes čp. 39, nepřežil jako mnoho dalších v regionu období po druhé světové válce, s kterým bylo spojeno vysídlení německy mluvícího obyvatelstva a ničení vizuálních připomínek spojených s odcházejícím etnikem (**obr. 9**). Jak dokládá zápis uložený ve Vojenském historickém archivu, nacházelo se mezi devíti jmény padlých ze Ždírci i jméno Emil Hackel.²⁰

Při hledání připomínek na padlé či zmizelé vojáky ve velké válce se tradičně věnujeme dochovaným i zaniklým kamenným pomníkům nacházejícím se v mnoha obcích na území našeho státu. Jak ukazuje zkušenost z oblasti Dubé, je vhodné věnovat pozornost i dalším projevům úcty k těmto obětem války. Ač pro region Dubska jsou uvedené příklady z Pavlovic,

²⁰ VÚA-VHA Praha, f. Soupis válečných pomníků, nezpracovaná sbírka, Dubsko, Pavlovice.

9) Nedochovaný pomník padlým ve Velké válce ve Ždírce. Zdroj: VÚA–VHA Praha, f. Soupis válečných pomníků.

Deštné a Bořejova ojedinělou ukázkou dochované připomínky padlých, je možné, že tento typ se nacházel i v dalších sakrálních stavbách v širším regionu, především pak v oblastech s převahou německy mluvícího obyvatelstva. Vzhledem k jejich často výraznému poškození či nedochování vnitřní výzdoby je nutné se v další činnosti zaměřit na prohloubení archivního výzkumu a případné hledání historické obrazové dokumentace.